

Документ з колекції В. Тарновського як джерело вивчення історії Емського указу 1876 р.

У другій половині XIX ст. в історії українського народу відбулася подія, відлуння якої відчувалося довгі роки. Мається на увазі “славнозвісний” Емський указ 1876 р. Як відомо, в історіографії назву “Емський указ” отримало рішення Наради, проведеної в Петербурзі за доносом голови Київської Археографічної комісії М.Юзефовича на громадівців, діяльність яких на початку 70-х років значно активізувалась. На цей час члени Київської громади згуртували кращі національні наукові сили і створили у січні 1873 р. Історичне товариство Нестора – літописця. У лютому того ж року почав працювати Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства, метою якого було всебічне вивчення України (за тодішньою термінологією – Південно - Західного краю). В 1874 р. друкованим органом Київської громади стала газета “Киевский телеграф”. Проводилась велика робота по впорядкуванню історичного, етнографічного, фольклорного і лексикографічного матеріалу. За доносом, цій діяльності було надано політичного забарвлення, чим був внесений неспокій у внутрішню політику імперії. Нарада відбулася під головуванням міністра внутрішніх справ О.Тимашева за участю міністра народної освіти Д. Толстого, обер – прокурора Синоду К.Победоносцева, начальника III-го відділення Канцелярії імператора О. Потапова. Був запрошений і М. Юзефович. Після довготривалого обговорення так званої проблеми “проявлення украинофильской деятельности” було прийнято проект рішення з 11 пунктів. 18 травня 1876р. протокол з висновками Наради був поданий цареві на підпис. Відбулося це у німецькому містечку Емс, де Олександр II на той час відпочивав. Затверджений царем документ в літературі отримав назву Емський указ, або Емський акт. На його основі склалися секретні службові циркуляри Головному управлінню у справах друку, Міністерству народної освіти тощо.

Як історичний факт Емський указ сьогодні часто згадується у науковій, науково-популярній літературі, публіцистиці. Але робіт з детальним дослідженням його історії та його наслідків не так вже і багато. Серед них можна назвати “Заборона українства. 1876р.” Ф.Савченка (Київ – Харків, 1930) та “Емський указ” О.Міллера (Україна модерна/Львівський нац. університет ім. Франка. - №4-5. – Львів, 2000).

Важливим джерелом у дослідженні цієї теми може бути і стаття із газети “С.-Петербургские Ведомости” №297 від 29 жовтня 1898р., яка зберігається у фондах Чернігівського історичного музею ім. В.Тарновського (інв, №АЛ $\frac{565-5/7}{543}$). Стаття вирізана, наклеєна на сіру тканину. Назва її “Зачем?”. Автор не вказаний, але у верхньому лівому кутку є напис чорним чорнилом: “Високоповажному В. В. Тарновському. Автор”. У цій статті подається текст циркуляра Головному управлінню у справах друку. Він обмежував розповсюдження україномовної літератури, надрукованої за кордоном, і забороняв видання українською в самій імперії. Це, фактично, перші три пункти рішення Наради, або Емського указу, оприлюднення яких, як на той час, так і сьогодні, має важливе значення. На той час тому, що громадськості розкривалися очі на потаємні дії уряду щодо української національної культури. До речі, О.Кістяківський, професор права, діяч Старої Громади, уродженець Чернігівщини, у своєму “Щоденнику” (К., 1994) також згадував цей циркуляр, але сам “Щоденник” заповідав видати тільки 1915 року. В наші дні оприлюднення пунктів Указу застерігає науковців від зайвих помилок та необ’єктивних висновків. Так, наприклад, у довіднику “Національні процеси в Україні. Історія і сучасність”, що вийшов 1997 р. в Києві, на с. 284 подається така інформація: “1876 р. – видано Емський указ Олександра II про заборону ввезення українських книг з-за кордону та друкування нот українською мовою”. У монографії О. Міллера цей факт згадується як заборона текстів до нот. Уникнути подібних неточностей можливо за наявності повного змісту документа.

Тож звернемося до публікації у столичній газеті: “В 1876 году последовало новое распоряжение, которым приказывалось:

1) Не допускать ввоза в пределы Империи без особого разрешения главного управления по делам печати каких бы то ни было книг и брошюр, издаваемых на малороссийском наречии.

2) Печатание и издание в Империи оригинальных произведений и переводов на том же наречии воспретить, за исключением лишь: а) исторических документов и памятников, и б) произведений изящной словесности: но с тем, чтобы при печатании исторических памятников безусловно удерживалось правописание подлинников, в произведениях же изящной словесности не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русского правописания, и чтобы разрешение на печатание произведений изящной словесности давались не иначе, как по рассмотрении рукописи в главном управлении по делам печати.

Третий пункт воспрещал “различные сценические представления и чтения на малорусском наречии, а ровно и печатание на таком же текстов к музыкальным нотам”.

Далі автор статті детально описує ганебні наслідки виконання цих пунктів указу. Наведені ним факти переконують, що заборона української мови була “поддержанием темноты народной и убиением творческих сил народа.” “Без распространения знаний на родном языке, — писал він, — поднятие просветительского уровня южнорусских масс задерживается на неопределенное время.”

Автор статті нагадує, що заборона перекладу і друкування українською мовою духовних книжок призвела до того, що в християнській державі, де Євангеліє існувало на 70 мовах і говірках, серед яких вогульська, вотяцька, зирянська, калмицька, латиська, лапландська, осетинська, чотири говірки татарської, єврейсько-польська і єврейсько-німецька говірки, двохмільйонне українське населення було позбавлене права читати Св. Письмо своєю рідною мовою.

Стаття “Зачем?”, безперечно, стане в нагоді дослідникам історії, літератури, театрального мистецтва. Але хто ж її автор? Встановлення авторства через газету було безуспішним. Пошуки повного номера “С-Петербургских Ведомостей” № 297 показали, що в газетних відділах Центральної Наукової бібліотеки ім. В.Вернадського в Києві та Російської Державної бібліотеки в Москві він взагалі відсутній. Турботами співробітників московських бібліотек газета була знайдена в Державній публічній історичній бібліотеці Росії. На жаль, в ній автор статті, надрукованій до речі в рубриці “Фельетон”, не вказаний.

Визначити анонімого автора допоміг сам експонат. На статті, крім уже згаданого дарчого напису, який, на думку одного з авторів даної публікації, зроблений рукою Бори-

са Дмитровича Грінченка, є позначка чорним чорнилом – “№171 Отд. IV”. Це не що інше, як інвентарний номер Музею В.Тарновського. Як відомо, у грудні 1899 р. Федір Михайлович Уманець, голова Чернігівської земської управи і виконавець духівниці В. В. Тарновського, звернувся до Б.Д.Грінченка з проханням скласти каталог колекції Василя Васильовича Тарновського. В 1900 р. вийшов з друку “Каталог Музея украинских древностей

В. В. Тарновского”, укладений Б. Д. Грінченком і його дружиною Марією Миколаївною. Він був продовженням каталога 1898 р. (“Каталог українских древностей коллекции В. В. Тарновского”) і містив опис Шевченківського відділу (крім книжок), рукописних і образотворчих пам’яток. Пізніше подружжя підготувало двотомний “Каталог печатных книг Музея украинских древностей В. В. Тарновского”. Він не був видрукований, а його рукопис зберігається у фондах Чернігівського історичного музею (інв № Вп-1474). В ньому під № 171 зазначено: “[Грінченко Б]. Зачем? – Фельетон из “С- Петербургских Ведомостей” (1898 г. № 297) с надписью автора В. В. Тарновскому”.

Отже, жодних сумнівів не може бути, що автором статті “Зачем?”, який, вірогідно, не підписався з метою уникнення утисків цензури, був український письменник, громадський діяч, на час написання статті – службовець Чернігівського губернського земства — Б. Д. Грінченко.

До речі, ця стаття не згадується серед бібліографії літературної спадщини письменника.¹ Таким чином, наявність вказаних вище джерел, які зберігаються у Чернігівському історичному музеї ім. В. В. Тарновського, дають можливість ввести її в обіг сучасного літературного життя.

¹ Українські письменники. Біо-бібліографічний словник.-К., 1963.-Т.2.-С. 242–275.